

Ekim/October 2025, Cilt/Volume: 15, Sayı/Issue: 2, ss. 164-172.

Başvuru/Submitted: 26.07.2025

Kabul/Accepted: 10.10.2025

Yayın/Published: 27.10.2025

DOI: 10.17828/yalovasosbil.1751175

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovasosbil>

Rölatif Felsefe ile Evrensel Değer İhdas Edilebilir mi? Protagorasçı Düşüncenin Yasa ve Ahlak Açısından Kritiği

Mehmet Latif Bakış*

Öz

Antik felsefede insan doğa ve ilişkilendirilerek insanın varlıktaki konumu anlaşılmaya çalışılırken onun toplumsal ve ahlaki bir varlık olduğunun tespit edilmesi, sosyal hayatın teşekkülü için yasanın ihdasına duyulan gerekliliği de açık eder. Zira insanın ayırt edici özelliklerinden biri olan organizasyon kuruculuk vasfı da ancak sosyal eylemlerle birlikte açığa çıkar. Söz konusu eylem ve ahlak sahası olan sosyal organizasyonların başında gelen aile, toplum ve devlet ise ancak yasa ve müeyyidelerle tahkim olduğundan, yasa yapılırken bireyciliğe değil, toplumsal konsensüse ihtiyacın olduğu açığa çıkar. Bu husus aynı zamanda insanın öteki ile ilişkisinde var olduğunu; etik, epistemik ve ontolojik gerçekliğinin de mezkûr ilişkiler ağıyla örüldüğünü fark ettirir. Dolayısıyla ortak değerler kümesine, kültürel yapıya ve yasaya duyulan ihtiyaç, Protagorasçı rölativisit tutumun geçerlilik ve gerçeklik imkânını tartışma konusu haline getirmektedir. Bireyin ölçü alınmasının evrensel değer ve ortak yasa ihdas etmede ne gibi olası ahlaki ve toplumsal sorunlara yol açabileceği de irdelenmek durumundadır. Özellikle dijitalleşmenin etkisinin pratik ve pragmatik kaygıları belirleyici olduğu modern çağda, insanın salt ağda kalarak sosyalleştiğine inanarak daha da kendi mağarasını ördüğü gerçeği ve tebellür eden hususiyetler, insanın ölçü olmasının olası sorunlarını tartışma zeminine getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da tüm bu veriler ışığında, Protagorasçı öznelliliğin yasa, değer ve toplumsallık ile ilişkisi eleştirel bir tutumla analiz edilerek temellendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Protagoras, Rölativizm, Yasa, Ahlak.

Can Universal Values Be Established Through Relative Philosophy? A Critique of Protagorean Thought in Terms of Law and Ethics

Abstract

In ancient philosophy, the human condition is examined by relating humanity to nature, aiming to understand its ontological position. Crucially, recognizing humans as social and moral beings simultaneously reveals the necessity of instituting law for the formation of social life. One of humanity's defining features—the capacity to establish organization—emerges only through social actions.

* Dr. Öğretim Üyesi, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, mehmet.bakis@yalova.edu.tr, 0000-0002-1794-7765

Fundamental social institutions such as family, society, and state, which constitute the spheres of action and morality, are consolidated exclusively through laws and sanctions. This underscores that lawmaking requires not individualism but social consensus. Moreover, this highlights that human existence is inherently relational; its ethical, epistemic, and ontological realities are woven through networks of intersubjective relations. Consequently, the demand for shared values, cultural frameworks, and law problematizes the validity and possibility of Protagorean relativism. It becomes necessary to critically examine the potential moral and social challenges arising from adopting the individual as the measure in establishing universal values and common laws. Particularly in the contemporary era, where digitalization shapes practical and pragmatic concerns, the belief that socialization occurs solely through networks paradoxically reinforces individual isolation—the “cave” effect—thereby complicating the assumption of the individual as the ultimate measure. Hence, this study critically analyzes and grounds the relationship of Protagorean subjectivism with law, values, and sociality in light of these considerations.

Keywords: History of Philosophy, Protagoras, Relativism, Law, Morality.

Giriş

Sofist ekolün öncü ve kurucu isimlerinden birisi olan Protagoras'ın (MÖ 481-420), insanı her şeyin ölçüsü olarak kabul ettiği ileri sürülür (Arslan, 2006:334; Platon 1945:1602, 161d, 162d, 171a-c; Vorlander 2004:82-83). Esasen eserlerinden günümüze ancak yirmi satır kadarı ulaşmış olduğu kabul edilen düşünürün, “insan her şeyin ölçüsüdür” ifadesini kullanıp kullanmadığı tartışmalı bir konudur. Zira Platon'un (MÖ 428/427 veya 424/423 – 348/347) Theaitetos isimli diyalogunda Sokrates (MÖ öl. 399) ile Protagoras'ı konuştururken söz konusu ifadeyi Platon'un Protagoras'a söylediği, dolayısıyla Protagoras'ın aslında böyle bir düşünceyi seslendirmede olduğu şeklinde yaklaşımların da olduğu bilinmektedir (Durmaz, 2021: 60-66; Vorlander, 2004: 83). Ancak bununla birlikte; Protagoras'ın, esasen ilk akla geldiği haliyle insanı salt insan (birey) olarak var olanın ve olmayanın ölçüsü saymadığı, bilakis insanın genel olarak değişime konu olan varlığı duyularla deneyimlemesi ve bunun neticesinde de değer yargılarının ve bilgilerinin değişkenlik gösterdiği; bu anlamda duruma, varlığa ve olaylara sabit bir yaklaşımının olamayacağı anlamına yorumlanabilecek bir düşünceyi seslendirdiği de değerlendirilmektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, ilgili diyaloga göre, yani Platon'un tanıttığına göre, Protagoras'ın rölativist bir savunu içinde olduğu, mutlak öznelci yaklaşıma mesafeli durmadığı da ifade edilmektedir. Bu nedenle düşünürün rölatif ve septik bir düşüncü savunduğu, sonrasında ise Gorgias'ın bu düşünceyi mutlak öznelciğin zirvesine taşıdığı kabul edilmektedir (Platon, 1945:171a-c;).¹ Dolayısıyla biz de bu çalışmada Protagoras'ın zikri geçen rölativist düşünceyi savunduğu yaklaşımı üzerinden rölativist tutumun ahlak, yasa, değer küresi ve kültür açısından imkânı meselesini kritik ve analitik bir incelemeye tabi tutmaktayız.

1. Öznelci Tutumda Doğru Bilginin İmkânı Sorunu

Platon, Theaitetos'ta Sokrates'i Kireneli matematikçi Theodoros'la (MÖ 465-398) konuştururken kurdurduğu diyalogda Sokrates, öznelci (rölatif) tutumla hareket edildiği takdirde ortak bir doğrudan veya hakikatten söz edilemeyeceğini, bu anlamda Protagoras'ın da bunu savunmasının mümkün olamayacağını görmek durumunda olduğunu seslendirir. Zira söz konusu rölativist tutum ortak bir doğruyu imkânsız kıldığı ölçüde epistemik bir sorun da oluşturmaktadır. Bu durum aynı zamanda bilgelik erdemine yaslanan adalet, merhamet, cesaret, şecaat ve ölçülülük gibi erdemleri de septik bir sarsıntıya maruz bırakmaktadır. Oysa şüphe edilemeyecek gerçeklikler deneyimlenmektedir ve duyuların farklı farklı algılar oluşturmalarına rağmen ortak veya benzer ya da yakın kanaat ve bilgilerin oluştuğu açıktır. Nitekim diyalogda ön plana çıkan bir husus, bilge olan ve bilgelik öğretmeye kararlı olan bir düşüncenin skeptik ve öznelci tutum ile bu işi yapmasının olanaksız ve çelişkili olacağı da yine Sokrates, Hipokrates (MÖ 460-370) ve Protagoras'ın aralarında geçen diyalogdan anlaşılabilmektedir. Söz gelimi birlikte Callias'ın (MÖ 520-432) evine giden düşünürler kendi aralarında konuşurlarken, Sokrates Protagoras'a Hipokrates'e ne yapacağını sorar, Protagoras da onu daha bilge yapacağını ifade eder ve diyalog bilginin neliği, imkânı, ölçüsü ve öğretmek için bilgiyi önceden biliyor olmanın ve kabul etmenin gerekliliği üzerine evrilir (1999:969-72). Bir taraftan bilginin tutarlı olmasının gereğine işaret edilirken diğer taraftan bir sofistin

¹ Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Süleyman Taşkın, “Bilgi Felsefesi”, ss. 31-64 içinde, *Felsefeye Giriş: Sistematik Düşüncenin Kodları*, Ed. F. Özkan-İ. Altuner, 39.

insan düşüncesindeki sübjektifliği ve sınırları ısrarla göstermedeki meziyetine (Vorlander, 2004: 83) dikkat çekilir.

Protagoras'ın insanı ölçü kabul eden öznelci tutumu sadece epistemik alanda belirsizlik probleminde yol açmaz, yanı sıra teoloji, ahlak ve değerler sahasında da bir kriz zeminini oluşturur (Durmaz 2021:58-64). Varlığı ve yokluğu tam bir deneyimlenmeye konu olmadığı için duyuşsal alanın dışında kalan aşkın varlığın varlığı ve yokluğu hakkında kesin bir kanaatin seslendirilemeyeceği görüşü (Guthrie 1995:234), ateh düşünceye yaklaşan agnostik bir zemini örerak teoloji açısından da bir sorun oluşturur. Agnostik tutumun bir bakıma esin kaynağını oluşturan söz konusu rölatif tavır, aslında kendi içinde bir okuyuşa ve çıkarıma dayalı olduğundan, yanı bir bilgiye dayandığından, mutlak anlamda bir rölatif tutumun ve buna dayanacak mutlak bir agnostik tutumun savunulması da yine kolay görünmemektedir. Nitekim Sokrates'in diyaloglarında ortaya çıkarmaya çalıştığı da bu gerçekliğin kendisidir. Ancak Platon'dan günümüze kadar süregelen “bilginin doğrulanmış inanç” (Chisholm, 2011: 112; Gettier, 2011: 49-52; Uslu, 2011: 42) olup olmadığı hususu, inançtan kastın ne olduğunu açık etmeyi gerektirdiği gibi, bu durum Sofistlerin aslında bir tür kabulle veya bilgiyle hareket ettiklerini ve buna ussal bir temellendirme yapmaya çalıştıklarını gösterir. Dolayısıyla hem bir inanmanın hem de bir temellendirme çabasının söz konusu olduğu bu yaklaşımda agnostik iddia iç tutarlılık açısından sorun teşkil etmektedir. Yanı sıra söz konusu iddia, doğal bir epistemenin varlığı ve imkânı meselesini de tartışma zeminine getirmektedir (Yalçın, 2011: 210-22).

2. Öznelci Tutumda Ahlak Sorunu

Bireyin algısının bir tür ölçü birimine dönüştürülmesi (*homo mensura*) (Yalçın, 2011: 201-22), toplumsallık ve uzlaş anlamına gelebilecek her türlü yapının da yıkılmasını ifade eder.² Zira böyle bir düşünce zemininde ortak ve genel geçer kabullere yer yoktur. Bir değer küresinden söz edilemeyecek böylesi bir yaklaşımda “ahlak” özellikle bir açmaza girmektedir. Zira ahlak, en yalın ifadeyle, insanın varlık karşısında tutunduğu tavır olarak tanımlanmaktadır (Özlem, 2014: 23). Bireysel algıda insanın takındığı tavrın bir anlamı ve önemi söz konusu olmadığı gibi, öylesine bir tavır alışın neden/ler/i üzerinde bir tefekkürün oluşması da söz konusu değildir. Hatta ahlak üzerine yapılan düşünceye (ahlakın felsefesi anlamında) “etik” dendiği (Bakış, 2025: 157) dikkate alındığında, söz konusu mutlak rölativizmde bir etik düşünceden de söz edilmesi olası değildir. Oysa toplumsal bir varlık olduğu kabul edilen insanın gerek ahlak, değer, etik ve gerekse de sosyal, politik, ekonomik ve güvenlik açılarından “öteki” ile sürekli bir ilişki ihtiyacı içinde olduğu bir gerçektir. Nitekim “tutum” olarak tanımlanan ahlakın da tutuma bağlı olarak sonradan ve toplumla ve/veya varlıkla münasebetleri neticesinde öğrenilen veya edinilen bir şey olduğu kabul edilmektedir (Gündoğan, 2019: 17).³ “Ben”in “öteki” ile münasebetlerinden neşet eden her şeyin ahlakın yanı sıra bir tür toplumsal uzlaşya zemin hazırladığı da bilinen bir gerçektir. Nitekim ahlak -bu anlamda- mezkûr zeminin en öncelikli alanı olarak kabul görmektedir (Öner, 1985: 84).

Toplumsal konsensüsün tezahürü olarak ahlak ve yasanın insanı değil, değerler küresini öncelediği kabul edilmektedir. Bir diğer ifadeyle, söz konusu uzlaş alanları insanı değil, insanıyeti önceler. Zira insanıyetin öncelendiği değerler sferi, “ben”ler ve “öteki”ler çokluğunda teşekkül eden diyalogların zorunlu ve realist zeminini oluştururlar (Ülken, 2008a: 272). Nitekim toplumsal teşekkülün rasyonel temelleri ihtiyaçlara, doğal gerekliliklere/zorunluluklara ve yasaya dayanmaktadır. Dolayısıyla, toplumun bir ürünü olarak bireyin bütün realitelerden yalıtılmış olarak var oluş ortaya koyması söz konusu değildir. O halde bireyin ferdî arzu ve istençlerinin toplumun gerçeklerinin önüne geçirilmesi veya bundan yalıtılması, var oluşun sürdürülebilirliği açısından mümkün görünmemektedir. Varlığın deneyimlenmesi episteme ve etosfer için belirleyici bir zemini ve ön şartı oluşturuyorsa, bireysel yalıtılmışlık içinde bir bilgi ve değerden söz etmek tutarlı görünmemektedir.

İnsan yaşamının yönetici ilkesinin bilgi olduğu (Platon, 2019: 34) kabul edildiğinde, mutlak septik bir düşüncede ya da mutlak öznelci rölativist bir perspektifte ortak ve kesin bir bilginin varlığından da söz edilemez. Bu husus epistemolojik bir problemin de felsefi düşüncenin merkezine yerleşeceğini göstermektedir. Dolayısıyla, bilgi zemininde inşa edilecek olan yasa ve ahlak için söz konusu rölatif yapı

² Ahlaki Mutlakçılık ve İlahi Yasa Teorisi için ayrıca bkz. Mehmet Sabır Şaybak. 2025. *Modern Ahlak Felsefesinde Yaklaşımlar G.E.: Anscombe'un Eylem Teorisi*, Ankara, Eskiyei Yayınları, 216, 265, 276.

³ Necati Öner'e göre, “insan edindiği bilgilerle tutumlar kazanır, faaliyetlerini kazandığı tutumlar içerisinde yapar. Ortaya koyduğu bir eser olabilir, bir davranış şekli olabilir.”. Necati Öner, “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür”, *Erdem* 1/1 (1985), 84.

tam anlamıyla bir kriz zeminin oluşturmaktadır. Oysa yasa, ya bir tür toplumsal konsensüs olarak ortak ahlakı ifade edebilir yahut “insanların tiranı” (Platon, 2019: 92) olarak değerlendirilebilir. Ancak konsensüsün rölatif zeminde teşekkülü mümkün olmadığından, tiranın kabulü ve meşruiyeti de sorunlu hal almaktadır. Fakat mevcut gerçeklikler ve tarihsel birikimler, toplumsal kabul ve meşruiyetler üzerine bina edildiği açık olan olguların rölativizmi ve septsizmi reddettiğini ortaya koymaktadır.

Antik dönemden modern döneme akan düşüncenin serüveni, özneyi kendi gerçekleri ile gerçeklerin kendisi arasında bir dikotomik (Ülken, 1968: 134-70) ve antinomik (Ülken, 1968: 170)⁴ zemine taşımaktadır. Söz konusu zeminin dyadolojilerle çözülmesi (Ülken 1968:165-70) veya palyatif tedbirlerle (Han, 2024) aşılması olağan görünmemektedir. Mutlak öznelliğin ve ideal düşüncenin realist zeminden kopuk ve varlık zemininden savruk bir yapı arz ettiği ifade edilmek durumundadır. Bu husus, yani mezkûr kopuk, savruk ve yalıtık durum, ancak bir düşünce çemberinde ve kavramsal çerçevede var olabilir. Bunun dışında, realist ve rasyonalist bir nedensellik zemininde karşılığının bulunması söz konusu değildir.

Modern ve dijital çağın teknik evrilmelerle insanı yalnızlaştırdığı, hatta toplumu yalıtık hale getirdiği mevcut zeminde, bireyselleşmenin mi toplumsallaşmanın mı daha realist ve rasyonel olacağı meselesi tartışmaya açık bir konudur. Ancak bu konuya verilecek cevabın, ahlak ve değer anlayışını da belirleyeceği muhakkaktır. Yani ahlakın zemini olarak ya toplumsal uzlaşa ya da bireysel istenç (Nietzsche 2010:3 (7), 43 (5)) esas alınmak durumunda kalınacaktır. Ancak açıkça ifade edilmelidir ki, bu soruya yaklaşımımızda da kültürün mü, doğanın mı, istencin mi ya da inancın mı etkili olduğu sorusu önümüzde durmaktadır. Zira insanın epistemik zeminini oluşturan hususiyetler, bu konudaki cevabı da belirlemektedir.

Bireyin “ben” bilincinin belirlenimi, söz konusu epistemik zemini ve etosferi de açık etmektedir. Yani daha açık bir ifadeyle, bireyin “ben”lik bilincini veya varoluşsal düşünceyi üzerine kurduğu zemin, onun etosfer ve episteme perspektifini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ya toplumun varlığının kabulüne dayanan bir şahsiyet inşası olarak “ben” anlaşılabilecektir ya da süper egonun şişirdiği bir kabul veya aldanış olarak “ben”in kabul edilmesi gerekecektir. Daha da problematik olanı, solipsist (Akarsu 1984:171)⁵ bir duyuş veya kabul ediş olarak “ben”in anlaşılmasıdır ki, bu, toplumun varlığının kabulü üzerinden bireyin öncelendiği “süperego”dan (Freud, 1996: 1/20. 20, 130-31)⁶ daha tehlikeli ve gerçek dışı bir vakayı resmeder. Zira ego veya süper ego örnekleminde, bir “öteki”nin varlığının kabulü gerçekliği vardır. Ancak insanın düşüncesinden bağımsız bir gerçekliğin reddi olarak da bilinen solipsizm, epistemik, etik, ahlak, metafizik ve fizik bütün gerçeklikleri sorunlu bir zemine taşımaktadır. Gerçekliğin tamamen bireyin zihin zeminine indirgendiği mezkûr inhisarcı yaklaşımda “ben”lik anlayışı da özünde sorunludur. Oysa sözü edilen benlik durumları, bireyin neye, neye göre ve ne kadar ölçü olabileceğine dair bir panorama çizmektedir.

3. Bireyselliğin Ölçü Olması Sorunu

Bireyselliğin ölçü olarak alınması adalet ve ölçülülük erdemleri açısından da sorun oluşturur. Platon’un dört erdemden biri olarak zikrettiği “adalet” (*dikaisyonê*) (Platon, 2019: 20) ve “ölçülülük” (*sophrosynê*) (Platon, 2019: 28) esasen bir tür “asil ve iyi” (*kalos kagathos*) (Platon, 2019: 25) olduğundan, bu değer yükleme açıktır ki başka bir bireyin münferit anlam yüklemesinden öte bir gerçekliğe işaret eder, o da toplum veya konsensüs gerçekliğidir. Ancak bu yolla bir ortak gerçeklik ve uzlaşa zemini teşekkül ettirilebilir. Ülken’in “çoklukta birlik” (Ülken, 1968: 49, 101, 410, 2008b:3, 2010:11, 2018:64, 149, 170, 212, 274) dediği söz konusu konsensüs, aynı zamanda hümaniter bir karakter arz eder. “Birleyerek çoğalmak” (Bakış, 2025: 309) diye de ifade edilebilecek olan bu husus, hümaniter konfederatif bir yapıyı da işaret eder. Hümanist tavır alışıta ferdiyetin ikinci sırada kaldığı, ortak değer ve anlayışların öncelendiği

⁴ Antinomi: Çelişkenlik Bk. Ülken, *Felsefeye Giriş II*, 276.

⁵ “Tekbencilik” olarak da ifade edilen solipsizm, insanın (bireyin) düşüncesinden bağımsız bir varlığı veya gerçekliği reddeder. Bk. “Tekbencilik”, Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Savaş Yayınları, 1984), 171.

⁶ Freud, psikanaliz metodunda “id”, “ego” ve “süperego” kavramlarını ortaya atar. Ortaya attığı “id” kavramını, yaşamının oldukça ileri döneminde “bilinçdışı” teriminin bulanıklığı ve pek çok çelişkili kullanımından etkilenecek örgütlenmemiş bir içgüdüsel eğilim olarak tanımlarken; “ego”yu, örgütlenmiş gerçekçi kesimin; “süperego”yu da eleştirel ve ahlaksal işlevin adlandırıldığı, aklın yeni bir yapısal tanımı olarak tanımlar. Bk. Sigmund Freud, *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul: Payel Yayınevi, 1996), 20; Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu*, çev. Emre Kapkın (İstanbul: Panel Yayınları, 1996), 1/20, 26, 130-131.

açıktır. Buna göre, öznelci bir perspektifle bireylerin mutlak değer eksenini olarak kabul edilmeleri durumunda bir ortak gerçekliğin ve toplumsal uzlaşının teşekkül etmesi olanaklı değildir (Hallaq, 2020: 170-71). Yani bir diğer ifadeyle, öznelci yaklaşımla bir hümanizmanın kurulması da söz konusu değildir. Yasa da bir tür hümaniteryen (ya da hümanist) tavır alışın tezahürü olduğuna göre, ferdiyetçi yaklaşımda yasaya ve onun üzerine bina edilen her şeye (devlet de dahil) karşı bir baş kaldır, bir reddediş, bir anarşist tutumun savunulduğu ifade edilebilir.

Geleneksel yapılarda yasa, toplumsal yapının öncelenmesi ve onun devamlılığının sağlanması üzerine kurulu olduğundan, aynı toplum, ahlakın da belirleyicisi veya ölçüsü olarak tebellür ettiğinden, burada birey “nasıl ahlaklı olabilirim?” sorusuna cevap aramak durumundadır. Toplum, devlet veya toplumsal değere sahip herhangi bir şey için bireyin kendini adanması ahlakın bir gereği olarak görülür, yani bir bakıma deontik bir ödev anlayışıyla hareket edilmektedir. Böyle bir yapıda toplumsallığın teşekkülü ve sürdürülebilirliği daha olasıdır. Bir başka ifadeyle: “Bu husus, ahlâkın ne olduğunun, esasen insaniliğin ne olduğu ile derinden ilişkisi olduğunu seslendirir. Çünkü ahlâk her daim insan olmağa dair bir bakış açısı tarafından belirlendiği ya da şekillendirildiği için insan olmak ile ahlaklı olmanın bir tür özdeş olabileceği söylenebilir” (Türer, 2016: 19).

Ancak modern toplumların parçacı yapısı veya modernliğin parçalayıcı özelliği, bireye “niçin ahlaklı olmalıyım ki?” sorusunu sordurmaktadır. Bireyin kendisini başka bireylere (topluma, devlete vb.) feda etmesi veya “öteki”yi kendine öncelemesi anlaşılabilir görülmemektedir. Bireyin istencinin “öteki” ile kıyas edilmeksizin ve bizzat kendinden dolayı gerçekleşmek durumunda olduğu kabulü de bir başka açıdan deontik bir özellik arz eder ki bu yaklaşımda da toplumun tesis edilmesi ve devamlılığının sağlanması olanaklı değildir. Tartışmaya konu olan hususiyetin insanın değer varlığı oluşuyla yakın ilişkisinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu hususun tam anlamıyla bir insan sorunu olduğu anlaşılmaktadır. “İnsan sorunu ise ‘ahlâki bir benliği nasıl oluşturacağımız’ ya da ‘her durumda kendisini ne ise ortaya koyan şahsiyetleri nasıl yetiştireceğimiz’ meselesi olarak karşımızda durmaktadır.” (Türer, 2022a: 20) Şahsiyet’in “ben” ve “biz”in çarpışmasından şekillendiği, bunun da ancak dinamik sosyal organizasyonlar içinde gerçekleştiği açıktır. Dolayısıyla yasa, yargı, ahlak bir bütün olarak “insan”ı inşa küresini oluştururlar. Rölatif düşüncenin böyle bir gerçeklikte vücut bulması kolay değildir. Türer’in (d. 1963) şu tespiti de bu konuya ışık tutmaktadır:

Şahsiyeti esasen kendi olmağın sürekli bir kabulü veya reddi olarak anlamak mümkündür. Bu vazgeçilmez ahenk, kişinin bütün eylemlerinde bulunur. Böylelikle kişi, varoluşun merkezini oluşturur. Birey tabiatçı bir kategori içinde, toplumun bir parçası olarak yaşarken, kişilik aşkın bir alandan, ethosferden (ahlâk küreden) gelir ve asla toplumun bir parçası olmaz. Toplumun, yani biz’in gerçekliği ben’in, yani kendi olmağın gerçekliğinden önce değildir. Bu yüzden varoluşun merkezi daima bütün ilişkileri kendinde toplayan ben’de bulunur. Ben, aşkın dünyaya ait olan kişiliğini doğal dünyanın içinde bir insan kişiliği haline getirebilmek için, aklını değerlere bağlar, yani onlara katılarak ve onları kendine katarak varoluşunu gerçekleştirir (Türer, 2022b: 25-26).

İster insan doğasının olağan seyri içinde oluşmuş olsun ister ihtiyaçlar ve ön belirlenimler neticesinde oluşmuş olsun, toplumsal eylemlerin tam anlamıyla iş bölümü ve deneyimler sahasının paylaşımı olduğu bir gerçektir. Bu nedenle toplumsal yapının işlemesi için bireyciliğin ve entelektüel elitizmin ötesinde bir konsensüsün varlığı zorunludur. Ahlâk ve yasa, bu anlamda, bir tür toplumsal uzlaşının zemini olarak teşekkül ettiğinden, müeyyide ile söz konusu uzlaşının tahkim ve güvenliğinin sağlanması, farklılıklara rağmen benzerlikler ve ortak noktaların tespitinin öncelendiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yani ahlâk, yasa ve müeyyidenin varlığı, kendi mevcudiyetiyle rölativizmi geçersiz ve işlevsiz ilan etmektedir. (Kant, 2006: 28)

Genel olarak yargı yetisinin tikeli evrensel altında kapsadığını ileri süren Kant’ın (1724-1804) da belirleyici yargı yetisini tikel ve evrensel arasında anlama çabası içinde olduğu görülmektedir. (Kant, 2006: 28) Ancak “çokluğun birliği”ne (Kant 2006:28) dönük bir tercih içinde olduğu görülen düşünür de tikellerin ancak aşkınsal bir birliğe ulaşarak evrensel bir birliği elde edebileceklerini ortaya koymaktadır. Zira evrensel veya tümel bir neticeye varamayacak olan tikellerin tabii yasaya ve aklın ya da bilimin dizgesel kaidelerine uygun bir olumlu erek ortaya koymaları söz konusu değildir. Benzeri tavır, Antik Grek filozoflarında da gözlenmektedir. Antikitede de yasa (*nomos*) toplumsal birliğin teşekkülü ve değerler küresinin varlığı için zorunlu kabul edilmektedir. Toplumun ve adaletin tesisi ve devamı için gerekli görülen yasa (*nomos*), esasen ahlakın da önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Sokrates’in, hakkında alınan karara -haksızca bir karar olduğu düşünülse bile- uyması, söz konusu ahlak, toplum ve

yasanın (buyurgan otoritenin) varlığının gerekliliğine işaret etmektedir. (Kelly, 1992: 14-15) Hukuk ve ahlakın, hukuk ve devletin ilişkilendirildiği örnekte, sübjektif hak ve hukukî öznenin (Kelsen 2016:47) çarpıştırılmalarına yer yoktur. Bilakis, belirleyici olan söz konusu yapının (devlet, buyurgan otorite) yeniden inşa edilmiş hukuk normundaki yerini belirlemek, yani devletin gerçekleştireceği zorlayıcı eylemin koşulu olarak yerini belirlemek esas alınmaktadır. (Kelsen, 2016: 29) Bu husus, iktidarın devlet eliyle tahkim edilmesi (Kojève, 2020: 76-78) olduğu gibi, yapılması gerekenleri de belirlemektedir. Bu ise ahlakın meşruiyet zeminini oluşturur. (Kojève, 2020: 114-15) Doğruluk ve adalet, adalet ve mutluluk ve bunların meşruiyetine ilişkin ölçütün veya zeminin ne olması gerektiğine ilişkin bütün çabaların arkasında esasen örtük olarak bireyselliğin öngörülemez gerçekliği ve bunun ürperticiliği yatmaktadır. (Kelsen, 2023: 11-81)

Hukukun ve bireysel özgürlüklerin bir tür nahda (*yenilenme*) (Shayegan, 2024: 14) olarak fertler ve/veya toplumlar tarafından ilgi görmesi, zikri geçen hususiyetlerin bir tür kimlik arayışı olarak da ifade edilebilir. Bu bağlamda neredeyse emsalsiz bir tebaa olan vatandaşın, kimliğini modern devlet tarafından edindiği ileri sürülebilir. (Hallaq, 2020: 170) Ancak söz konusu modern devlet politik bir çağı tesis ederken hukuki ahlak çağının (Hallaq, 2020: 170) önüne de birtakım açmazlar örebilmektedir. Ferdin bireysel istencinin devletin, toplumun ve değer sferinin önüne geçirilmesi keza aynı politik yapı eliyle gerçekleştiğinden, otoritenin (James, 2021: 64-65)⁷ buyurganlığının, söz konusu otorite aygıtını elinde bulunduran öznenin irade ve istencine bağlı olarak yeniden meşruiyeti sorgulanması gereken bir hüviyet kazanmaktadır.

İnsanı idare eden ve yöneten şeyin/şeylerin ne/neler olduğu tartışmalı olmakla birlikte, çoğunlukla akıl, hırs, ihtiyaçlar, arzular, haz ve elem, aşk, korku ve ümit vb. hususiyetler olduğu; zannedildiğinin aksine insanı bilimin yönetmediği de değerlendirilmektedir. (Platon, 2019: 12) Zikri geçen hususiyetlerin insanın davranışlarına yön verdiği kabul edilmekle birlikte, tamamen bunların belirleyici olduğunun kabul edilmesi söz konusu değildir. Zira böyle bir yaklaşımda bilinç öznesi ile nesnenin rollerinin değişmesi söz konusu olmaktadır ve bu husus ussallaştırılabilir olmaktan uzaktır. Devletlerin, toplumların ve diğer sosyal organizasyonların yukarıda zikri geçen hususiyetlerle değil, toplum gerçekliğine, tabii realiteye, akla ve ihtiyaçlara göre düzenlenmiş olan yasalarla idare edildiği bir gerçektir. Bu gerçeklik bile, ferdin ölçü alınamayacağını, ortak karar ve toplumsal konsensüs için fertlerin ortak uzlaşısı zemininde ve sosyal münasebetler çerçevesinde yaşamak zorunda olduklarını ortaya koymaktadır. Şu tespit de tam olarak bu gerçekliği resmeder: “Her toplum, ister taşralı olsun ister şehirli yahut başka türlü, herhangi bir disiplini bilir ve kendi yapılarını ona göre entegre eder. Hiçbir toplum, zaruretlar dolayısıyla, belirli bir tür disiplin gerektiren buyurgan bir aygıt olmadan yaşayamaz.” (Hallaq, 2020: 174) Disiplinin ferdî (bireysel) değil toplumsal bir mefhum olduğu; ahlakın da bu anlamda insani bir disiplin olarak işlediği kabul edilmek durumundadır. Buna göre rölativist bir düşünce zemininde yasa, ahlak, toplum ve devlet inşa etmek olanaklı değildir.

Sonuç

Antik dönemde doğa üzerine ortaya konulan felsefî arayış Sokrates’le birlikte ‘insan’a yönelirken Stoacılarla birlikte haz almaya, Sofistlerle birlikte şüpheye evrilerak yürüyüşünü sürdürür. Orta Çağ’da teoloji ve metafiziğe yönelen söz konusu yürüyüş, Rönesansla birlikte akılcılığı esas alarak epistemoloji ve rasyonel bilim üzerinden serüvenini devam ettirir. Yöneliş alanları farklılıklar göstermekle birlikte, felsefî arayışın değişmeyen ekseninin veya odağının insan ve onun varlıktaki konumunu belirlemek olduğu gerçektir. Paradigma değişimine rağmen sabit olan şeyin insan, insanın değeri, insanın varlıktaki konumu olduğu gerçeği bir olgudur. Bu husus insanın ölçüyü belirleyen olarak mı, ölçüye göre belirlenen olarak mı irdelenmesi gerektiği soruna da kapı aralamaktadır. İradi fail olarak “ben”in bilinç yansıması kültürün ve değer yaratımı olarak tezahür ederken söz konusu öznenin “biz”e göre konum alması ise, kültür tarafından yaratılan bir özneyi resmeder. Esasen insanın her iki durumun da odağında bir serüven yaşadığı görülmek durumundadır. İnsanı parçalayıcı bir yaklaşımın, onu tanımaya yardımcı olmayacağı açıktır. Dolayısıyla insanın integral boyutuyla, yani bütünlüklü gerçekliğiyle ele alınmasının, onun daha iyi bilinmesine olanak tanıdığı ve onun (insanın) ekseninden varlığın da daha iyi bilinme imkânı bulunduğu düşünülmektedir.

⁷ Bay Balfour entellektüel iklimde doğan, hipotezleri bizim için mümkün veya imkânsız, canlı veya ölü yapan, bütün bu etkilere “otorite” adını verir. Bk. William James, *Hayat Yaşamaya Değer mi? Ahlak ve Din Üzerine*, çev. Celal Türer - Metin Aydın (Ankara: Fol Yayınları, 2021), 64-65.

İnsanın hem organizasyon kurucu bir varlık olarak etkin hem de organizasyonlarda şahsiyeti inşa olan bir varlık olarak edilgin yapısıyla bir bütün içinde değerlendirilmesi, insana dokunan disiplinlerin de daha doğru anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır. Ahlak ve değer, yasa ve müeyyide, bilgi ve eylem, doğru ve gerçek, fizik ve metafizik vb. alanların doğru inşa edilmeleri ancak söz konusu integral bir perspektifle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla rölativist, skeptik ve bireyselleştirilmiş bir zihni düşünceyle çoklukta birliği tesis etmek imkânı yoktur. İnsanın yani bireyin kendine özgü algı, duyuş ve okuyuşuna göre bireyin ölçü alınması, “ben” ve “öteki”nin varlığının “biz” zeminine taşınmasına olanak tanımamaktadır. Oysa insanın varlıkla münasebetinde aldığı tavır olarak da ifade edilebilen ahlakın inşası için öznelerin uzlaşması zeminine ihtiyaçları bulunmaktadır. Böylece ahlak yasa ile tahkim edilirken, konsensüs de daha yaşanılabilir bir toplumsal yapıya ve kültüre ruh olabilmektedir. Bu itibarla Sofist Protagoras’ın “insanı her şeyin ölçüsü” olarak ileri süren öznelci yaklaşımının Gorgias’ın mutlak skeptik yaklaşımıyla zirveye taşınması ne fert ne de toplum ve ne de diğer varlıklar açısından anlamlı ve olumlu bir teklif sunmamaktadır. Kültürü ve değer küresini inşa eden bilinçli öznenin, kurduğu organizasyonlardan etkilenerek kendisini inşa ettiği gerçeği, insanın kendi benine dönüşlü eylemleriyle kendi varoluşunu ördüğünü de açık eder. Ve bu eylem ancak eylemin muhatabı olacak başka bilinç varlıklarıyla ortak iletişim ve kabullerin olmasıyla sağlanabilmektedir. Psikolojide ego, süper-ego kavramlarına karşılık gelmesi muhtemel öznelciliğin, bir şizofreni yansıması olarak da değerlendirilebilecek olan solipsizme zemin hazırlaması tehlikesi, bireyin ancak sosyal yalıtılmışlık düşüncesinden sosyal varlık eylemselliğine geçmesiyle aşılabilecek bir hususiyettir. Zira insanın kurduğu toplum (sosyal organizasyon) da insanı kurar. Bunun temel şartı ortak zeminlerin paylaşımıdır. Yasa ve ahlak da ancak bu yolla ortaya çıkmaktadır. Müeyyide ise zikri geçen değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamak için aktif hale getirilmektedir. Zira toplum, yasa ve ahlakın iletişimler dairesi olarak iş görürken, insanın da “insan” olarak değer küresinin hem öznesi hem de nesnesi olduğu fakat çoğunlukla iradi fail konumunda ve öncü olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1984). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi -I- Sokrates öncesi Yunan felsefesi*. (1. Bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bakış, M. L. (2025). *Siyaset ve ahlak ilişkisi: Hilmi Ziya Ülken'in hâkimiyet felsefesi ekseninde bir inceleme*. (1. bs.). Bursa: DTA Yayıncılık.
- Chisholm, R. M. (2011). Gerekçelendirilmiş doğru inanç olarak bilgi. H. Y. Başdemir (Ed.), *Epistemoloji: Temel metinler* (ss. 105-114) içinde. Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- Durmaz, N. (2021). Theaitetos diyalogunda Platon ve Protagoras arasındaki ilişkiye dair bir değerlendirme. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji*, 35, 56-69.
- Freud, S. (1996). *Günlük yaşamın psikopatolojisi*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gettier, E. L. (2011). Gerekçelendirilmiş doğru inanç bilgi midir? H. Y. Başdemir (Ed.), *Epistemoloji: Temel metinler* (ss. 49-52) içinde. Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- Guthrie, W. K. C. (1995). *The sophists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gündoğan, A. O. (2019). *Etik ya da ahlâk felsefesi*. C. Türer (Ed.), Etik ve etik sorunlar (ss. 7-24) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hallaq, W. B. (2020). *İmkânsız devlet: Modern çağda bir İslâm devleti niçin mümkün değildir?* (3. bs.). İstanbul: Babil Kitap.
- Han, B. C. (2024). *Palyatif toplum: Günümüzde acı* (6. bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- James, W. (2021). *Hayat yaşamaya değer mi? Ahlak ve din üzerine* (1. bs.). Ankara: Fol Yayınları.
- Kant, I. (2006). *Yargı yetisinin eleştirisi*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kelly, J. M. (1992). *A short history of western legal theory*. Oxford: The Clarendon Press.
- Kelsen, H. (2016). *Saf hukuk kuramı: Hukuk kuramının sorunlarına giriş* (1. bs.). İstanbul: Nora Kitap.
- Kelsen, H. (2023). *Adalet nedir?* (1. bs.; R. Walter, Ed.). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Kojève, A. (2020). *Otorite kavramı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nietzsche, F. (2010). *Putların alacakaranlığı* (1. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öner, N. (1985). Zihniyet farklılıkları ve kültür. *Erdem*, 1(1), 83-96.
- Özlem, D. (2014). *Etik ahlak felsefesi* (1. bs.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Platon. (1999). *The essential Plato*. Mechanicsburg, PA: Book of the Month Club, Inc.
- Platon. (2019). *Protagoras*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Platon. (1945). *Theaitetos*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Shayegan, D. (2024). *Yaralı bilinç: Geleneksel toplumlarda kültürel şizofreni*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Türer, C. (2016). (Pragmatist) ahlâk nedir? *Temâşâ Dergisi*, 5, 15-32.
- Türer, C. (2022a). Ahlâk ve şahsiyetin inşâsı. A. Yerinde, M. L. Bakış ve E. Bolat (Ed.), *Felsefi düşüncede ahlâk ve inşâ II* (Cilt 2, ss. 5-15). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Türer, C. (2022b). Ahlâkı anlamının önündeki bazı engeller. A. Yerinde, M. L. Bakış ve E. Bolat (Ed.), *Felsefi düşüncede ahlâk II* (Cilt 2, ss. 17-27). İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Uslu, F. (2011). Bilgi ve inanç kavramlarının analizi. H. Y. Başdemir (Ed.), *Epistemoloji: Temel metinler* (ss. 15-48). Ankara: Hititkitap Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Ülken, H. Z. (2008a). *Felsefeye giriş II*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2008b). *Millet ve tarih şuuru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2010). *Aşk ahlakı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Hâkimiyet*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Vorlander, K. (2004). *Felsefe tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Yalçın, Ş. (2011). Doğal epistemoloji mümkün müdür? H. Y. Başdemir (Ed.), *Epistemoloji: Temel metinler* içinde (ss. 209–225). Ankara: Hititkitap Yayınevi.

Beyan ve Açıklamalar

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Latif Bakış). Araştırma ikincil verilere sahip bir çalışma olduğu için etik beyana gerek yoktur.

Yazar Katkısı: Kavram/fikir, veri toplama/işleme, analiz, yazım ve eleştirel inceleme ve düzenleme Mehmet Latif Bakış (katkı oranı %100) tarafından yapılmıştır. Yazar makalenin yayınlanan versiyonunu okumuş ve kabul etmiştir.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir fon desteği almamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemektedir.

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Lisans: CC BY-NC 4.0

